

С.М. Запрудскі

Акадэмічна канферэнцыя па рэформе беларускага правапісу і азбукі 1926 г.

Апублікавана: Веснік БДУ. Серыя 4. 2004. № 3. С. 21-26.

1. І па сённяшні дзень праведзеная ў Мінску Акадэмічна канферэнцыя па рэформе беларускага правапісу і азбукі 1926 г. застаецца самым важным і самым цікавым навуковым форумам у гісторыі беларускай лінгвістыкі, непераўзыдзеным узорам арганізацыі навуковых канферэнцый, прысвечаных беларускай мове. Такое становішча забяспечылі ёй некалькі момантаў.

1.1. Канферэнцыя была прысвечана тэме, якая жыва абмяркоўвалася беларускімі мовазнаўцамі і ўспрымалася тагачасным грамадствам як важная навукова-практычная праблема. Цікаласць да пытання рэформы беларускай мовы была ўзбуджана дзякуючы некалькім публікацыям ў друку, прычым у некаторых з гэтых публікаций патрэба “рэвізаваць” беларускую мову выказвалася непасрэдна ў назвах (параўн.: Лёсік 1923, Лёсік 1925, Багдановіч 1925, Цвяткоў 1926).

1.2. Гэта была першая ў гісторыі канферэнцыя, прысвечаная беларускай мове; адначасова яна аказалася першай пастановкай беларусазнаўчых пытанняў на міжнародным узроўні (Беларусізацыя 2001, 9, 104) і наогул “першым навуковым выхадам Беларусі на міжнародную арэну” (Некрашэвіч 1927, 9). Канферэнцыя была праведзена ў маладой Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспубліцы праз некалькі гадоў пасля ўсталявання савецкай улады і, сімвалізуючы сабой вяршыннае дасягненне дзяржаўнай палітыкі беларусізацыі, мела выразныя палітычныя аспекты (Іваноў 1993, Платонаў 1996). Асноўнай тэмай форума была правапісна-графічная, але быў заслушаны і шэраг іншых важных мовазнаўчых дакладаў, а таксама некалькі літаратуразнаўчых. Канферэнцыя працягвалася аж восем дзён, што дало магчымасць абмеркаваць асноўныя пытанні даволі грунтоўна. Матэрыялы форума былі надрукаваны ў 1927 г., прычым у кнігу ўвайшлі не толькі даклады, але і (вельмі падрабязная) дыскусія, а таксама разнастайныя спадарожныя матэрыялы. Канферэнцыя была выключна дэмакратычным і “празрыстым” мерапрыемствам: усе дэлегаты мелі магчымасць свабодна выказваць свае пазіцыі па любому з дыскутуемых пытанняў, пастановы прымаліся шляхам галасавання, вынікі гэтага галасавання ўключочна з персанальнымі схільнасцямі па канкрэтных пунктах апублікаваны ў зборніку матэрыялаў.

1.3. Для ўдзелу ў канферэнцыі былі прыцягнуты найлепшыя навуковыя сілы Беларусі і, у значнай ступені, іншых краін. У канферэнцыі ўдзельнічалі ўсе вядучыя супрацоўнікі Інбелкульта на чале з яго старшынёй У.Ігнатоўскім (С.Некрашэвіч, М.Байкоў, Я.Лёсік, М.Грамыка, Б.Эпімах-Шыпіла і інш.), прафесар БДУ П.Бузук і дацэнты А.Багдановіч, І.Воўк-Левановіч, Л.Цвяткоў. Дэлегатамі форума былі настаўнікі 9-ці педагогічных тэхнікумаў, выкладчыкі Беларускага камуністычнага універсітэта, Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі, прафесар Маскоўскага універсітэта П.Растаргуеў (прачытаў адзін з асноўных дакладаў), рэктар Літоўскага універсітэта ў Коўне М.Біржышка, дацэнт Латвійскага універсітэта ў Рызе Э.Блесэ, дацэнт Ленінградскага універсітэта П.Гарчынскі, дацэнт Варшаўскага універсітэта Ю.Галомбэк, дацэнт Харкаўскага Інстытута народнай асьветы К.Німчынаў, прафесар Берлінскага універсітэта М.Фасмер, рэдактар ковенскага часопіса “Крывіч” В.Ластоўскі і інш. Некаторыя навукоўцы ўдзельнічалі ў дыскусіях завочна: акадэмік Б.Ляпуноў (Ленінград), член Чэшскай акадэміі навук і мастацтваў А.Чэрны (Прага), Я.Тымчанка і А.Курыла (Кіеў). Іншыя, не маючы магчымасці прыехаць (Б.Тарашкевіч, акадэмік К.Студынскі і І.Свянціцкі са Львова, Ян Бадуэн дэ Куртэнэ з Варшавы, О.Гуер з Прагі, Ус.Ганцоў і М.Грунскі з Кіева, Дзм.Ушакоў з Масквы і інш.), – даслалі свае пісьмовыя прывітанні. На канферэнцыю былі запрошаны (аднак па невядомых прычынах не ўдзельнічалі ў ёй) акадэмік Я.Карскі, П.Лаўроў і член-карэспандэнт АН СССР Л.Шчэрба (Ленінград), член-карэспандэнт АН СССР М.Дурнаво (Прага), В.Вондрак (Брно), Я.Лось і Я.Развадоўскі (Кракаў), прафесар Дарашэнка (Прага), акадэмік А.Крымскі і М.Грушэўскі (Кіеў), член-карэспандэнт АН СССР А.Томсан (Адэса), Э.Бернекер (Германія), А.Беліч (Бялград). Увогуле, паводле слоў У.Ігнатоўскага, арганізатары ставілі за мэтu запрасіць на канферэнцыю «“кітов науки” из заграницы и СССР» (Беларусізацыя 2001, 103), і гэтая мэта была імі выканана. Ізраільскі даследчык П.Вэкслер лічыць знамінальным той факт, што канферэнцыя па мове, “якая яшчэ толькі некалькі гадоў таму назад не мела палітычнага прызнання, змагла выклікаць так шмат зацікаўлення сярод айчынных і замежных навукоўцаў” (Wexler 1993, 33). Можна бачыць выразнае перабольшанне ў сцвярджэнні аб tym, што на канферэнцыі быў выяўлены погляд на пытанні беларускага правапісу і графікі “блізка ўсіх выдатнейшых славістах” (Некрашэвіч 1927, 3), аднак справядлівым трэба прызнаць меркаванне, што гэты форум у пэўнай ступені меў агульнаславістычны характар.

1.4. Канферэнцыя адбылася ў час, калі грамадскія функцыі маладой беларускай літаратурнай мовы невымерна пашырыліся, і сама яна інтэнсіўна развівалася, аднак здабыткі лінгвістыкі ў яе вывучэнні былі яшчэ вельмі сціплымі. Вядома, што акадэмік Я.Карскі толькі ў нязначнай меры цікавіўся праблемамі сучаснай мовы; увогуле ж пэўныя імпульсы для разгортвання такіх даследаванняў узніклі пасля з'яўлення ў 1918 г. “Беларускай граматыкі для школ” Б.Тарашкевіча, перакладных слоўнікаў 1918 і наступных гг., заснавання Беларускага дзяржаўнага універсітета і Інстытута беларускай культуры.

2. Традыцыйна ў лінгвістычных працах лічыцца, што прычынамі склікання канферэнцыі былі недахопы арфаграфіі Б.Тарашкевіча (правапіс запазычаных слоў, *e* ненаціскнога і інш.), узнікненне дыскусіі з гэтай нагоды, патрэба ўзгадніць паміж сабой шматлікія і супярэчлівыя прапановы, а таксама абагульніць дасягненні і абмеркаваць далейшыя шляхі развіцця беларускага мовазнаўства (параўн.: Крамко, Юрэвіч, Яновіч 1968, Шакун 1995, Германовіч 1994). Сапраўды, асобныя недахопы тагачаснага беларускага правапісу былі рэальнасцю, але яны не былі настолькі значнымі, каб іх ліквідацыя не магла быць праведзена без склікання спецыяльнага навуковага з’езда. Падобна, асобныя арфаграфічныя правілы, якія звычайна разглядаюцца ў сучаснай літаратуры як асабліва недасканалыя (напрыклад, правіла перадачы *o* ў запазычаных словах), папраўдзе складалі невялікую праблему для пэўных груп карыстальнікаў беларускай мовы.

Што ж датычыцца дыскусіі (яе узбудзіў Я.Лёсік, фактычна ён так і застаўся ледзь не адзіным прыхільнікам даволі радыкальнай правапіснай рэформы беларускай мовы), то да канферэнцыі (якая з-за палітычных прычын была склікана на некалькі месяцаў раней, чым папярэдне планавалася) яна не паспела як след разгарнуцца. Мовазнаўцы, якія выступілі ў адказ на публікацыю 1925 г. Я.Лёсіка (А.Багдановіч і інш.), у нейкай меры намагаліся гэтую дыскусію пагасіць. У цэлым падчас спрэчак да канферэнцыі канкрэтных прапаноў па рэфармаванні правапісу ці азбукі было выказаныя няшмат.

У значнай ступені іншы погляд на прычыны правядзення канферэнцыі адлюстраваны ў некаторых апошніх публікацыях аўтараў-гісторыкаў: згодна з ім, канферэнцыя была склікана з-за палітычных меркаванняў і, увогуле, гэты форум меў пераважна палітычныя характеристики (Іваноў 1993). У пацвярджэнне прыводзяцца шматлікія (і аргументаваныя) доказы таго, што ўлады трактавалі канферэнцыю не столькі як навуковае мерапрыемства, колькі як палітычна-прапагандысцкую

акцыю. Напрыклад, звяртаеца ўвага на тое, што падчас падрыхтоўкі і правядзення канферэнцыі працавала спецыяльная, складзеная з высокіх партыйных чыноўнікаў, “партпяцёрка”, што канферэнцыя была своеасаблівым “папераджальным” мерапрыемствам у дачыненні да рыхтаванага за мяжой з удзелам В.Ластоўскага Усебеларускага з’езда. На думку партыйных арганізатараў канферэнцыі, яна павінна была сівалізаваць сабой адзінства камуністычнай партыі Беларусі з заходнебеларускім нацыянальна-вызваленчым рухам і беларускай палітычнай эміграцыяй, пераканаць сусветную грамадскасць у паспяховасці культурна-нацыянальнай палітыкі ў БССР, замацаваць пазіцыі партыі сярод розных груп інтэлігенцыі рэспублікі і г.д. (Платонаў 1996, Іваноў 1993). Усе гэтыя мэты ў значнай ступені былі дасягнуты. У працах аўтараў-гісторыкаў падрабязна апісваецца антураж канферэнцыі, які спрыяў дасягненню ёю палітычных мэтаў. (У дні канферэнцыі Мінск быў святочна ўпрыгожаны, на прадпрыемствах і установах праходзілі ўрачыстыя мітынгі, у газете “Савецкая Беларусь” друкаваліся беспрэцэдэнтна падрабязныя матэрыялы аб канферэнцыі, для дэлегатаў была прадугледжана надзвычай багатая сацыяльна-культурная праграма і інш.) Між тым значная частка гэтих захадаў уяўляе сабой не столькі (прынамсі, не толькі) элемент палітычнага маніпулявання, колькі звычайны і нават неабходны фактар правядзення любых значных міжнародных канферэнций. Так, у газетах былі надрукаваны інтэрв’ю з лідэрамі беларускага палітычнага руху за мяжой В.Ластоўскім і К.Езавітавым, але абодва гэтыя дзеячы выказваліся ў інтэрв’ю свабодна, без прымусу з боку партыйных органаў або журналістаў.

Папраўдзе на факт склікання канферэнцыі дзіўным чынам і ў рознай ступені паўплывалі ўсе названыя чыннікі: асобныя недахопы тагачаснага правапісу, гучная пастаноўка пытання рэформы правапісу і алфавіту ў грамадстве, жаданне ўладаў правесці ў маладой савецкай рэспубліцы міжнародную канферэнцыю, патрэба беларускага мовазнаўства агледзець вынікі свае працы за некалькі гадоў. Палітычныя фактары, бадай, у нязначнай ступені ўпłyвалі на ход абмеркавання на канферэнцыі графічных і правапісных проблем (калі ўпłyвалі ўвогуле). Згодна з думкай У.Ігнатоўскага, ідэя склікаць канферэнцыю па правапісе ўзнікла вясной 1926 г. (гл.: Беларусізацыя 2001, 102), аднак папраўдзе ў інбелкультаўскіх колах такая ідэя з’явілася раней і, магчыма, незалежна ад палітычнай кан’юнктуры: яшчэ ў пачатку кастрычніка 1925 г. на пасяджэнні прэзідыума Інбелкульта было прапанавана правапісна-тэрміналагічны камісіі прыступіць “да перагляду

правапісу і граматычнай тэрміналогіі з тым, каб унесці іх у навуковую раду і ў далейшым прадставіць даклад на навуковым кангрэсе беларусазнаўцаў” (Пратакол пасяджэння 1925, 243).

П.Вэкслер мяркуе, што скліканне канферэнцыі было “выдатным подзвігам” (remarkable feat), – калі мець на ўвазе, што яшчэ некалькі гадоў да таго беларускамоўная супольнасць была пазбаўлена права ўжываць родную мову ў школе, у друку і ўрадавых установах. Ізраільскі даследчык лічыць канферэнцыю унікальным дасягненнем у гісторыі савецкай лінгвістыкі ў цэлым: канферэнцыя была першым вялікім міжнародным лінгвістычным форумам у СССР, прысвечаным адной з савецкіх моў (Wexler 1993, 31).

3. На канферэнцыі адбылося вострае сутыкненне думак паміж прыхільнікамі хуткай і даволі радыкальнай рэформы беларускай мовы і паслядоўнікамі памяркоўнага вырашэння гэтай праблемы (С.Некрашэвіч, А.Багдановіч, П.Растаргуеў і інш.). Я.Лёсік лічыў, што, ужыўшы “некаторай рэвалюцыйнасці” (Лёсік 2003, 196, 211), рэфармаваць графіку і правапіс трэба. Аднак прапановы ініцыятара рэформы на канферэнцыі падтрымкі не знайшлі. Іншай думкі на моўнае рэфармаванне трымаліся прадстаўнікі памяркоўнага крыла, напрыклад, П.Растаргуеў, які яшчэ ў сваім прывітальным слове на канферэнцыі зазначыў, што “справа рэформы правапісу і азбуکі – складаная і трудная”, таму пры рэфармаванні “патрэбна вялікая асцярожнасць, каб не адтаўхнуць народныя масы ад праведзенай рэформы” (Працы 1927, 27). Паводле С.Некрашэвіча, у сярэдзіне 1920-х гг. важкіх падстаў для перагляду дзеяных на той час правілаў правапісу не існавала; вынесены Я.Лёсікам на абмеркаванне канферэнцыі правапісны праект ён кваліфікаваў як “несур’ёзны” (Выбраныя навуковыя працы 2004, 13). Аднак калі так атрымалася, што з гэтай нагоды была скліканая спецыяльная канферэнцыя, то яе трэба выкарыстаць – “каб накіраваць працу па рэформе нашага правапісу на належны шлях” (Выбраныя навуковыя працы 2004, 14). Гэткі шлях, на думку С.Некрашэвіча, мог быць адзін: „шырокая распачаць працу па даследаванні беларускіх гутарак і на аснове вывадаў даследавання рабіць рэформу правапісу“ (Выбраныя навуковыя працы 2004, 14).

Ёсць падставы сумнявацца, што С.Некрашэвіч папраўдзе лічыў шлях вывучэння гаворак найбольш плённым для вырашэння праблемы будучага паспяховага рэфармавання беларускай мовы. Яшчэ да канферэнцыі аднадумца С.Некрашэвіча А.Багдановіч выказаў думку аб тым, што правапісныя правілы не

абавязкова павінны грунтавацца на дакладных лінгвістычных даследаваннях; апошнія, калі іх рэалізоўваць у правапіснай практицы, могуць моцна ўскладняць сітуацыю і правакаваць вялікую колькасць выключэнняў, што для правапісу непажадана (Багдановіч 1925, 153). Адпаведна, недастатковая вывучанасць на той час, напрыклад, беларускага дыялектнага вакалізму не была неадольнай перашкодай для таго, каб нейкім чынам усталяваць правапіс ненаціскага *e* пасля мяккіх зычных, даволі складана выкладзены ў Б.Тарашкевіча. Акадэмічная канферэнцыя была адкрытым сутыкненнем думак, і яе галоўныя ўдзельнікі былі зацікаўлены не праста ў выкладанні сваіх пазіцый, але і ў дасягненні канкрэтных вынікаў праз прыцягненне на свой бок удзельнікаў канферэнцыі. У якасці ініцыятара рэформы, падтрыманага ўладамі самім фактам склікання канферэнцыі, Я.Лёсік напачатку меў на форуме пэўную перавагу. У гэтым плане некрашэвічаву тактыку вядзення дыскусіі з ім можна ацаніць як удалую: прапанова рэфармаваць правапіс на аснове дыялекталагічных даследаванняў была не абстрактным, адарваным ад жыцця “інтэлігенцкім” пажаданнем, а вырастала з запярэчвання лёсікаму тэзісу аб tym, што ў беларускіх гаворках заўсёды “галосныя *o* (*ё*) – *e* (*е*)… не пад націскам даюць *a* (*я*)” (Лёсік 2003, 235). Пра неабрунтаванасць гэтай лёсікамай думкі са шматлікім спасылкамі на навуковыя крыніцы і ўласныя назіранні гаварылі многія ўдзельнікі канферэнцыі. Паколькі адсутнічы дыялекталагічных даследаванняў у Беларусі ў 1920-я гг. не давала магчымасці пацвердзіць справядлівасць гэтага тэзіса Я.Лёсіка (а ранейшыя, “дасавецкія” працы хутчэй яго абвяргалі), адсылка да неабходнасці новых даследаванняў была добра зразумелай усім дэлегатам канферэнцыі. Правапісная дыскусія на канферэнцыі была добрай школай для маладой беларускай савецкай лінгвістыкі: яна паказала ўсю неадназначнасць любых, часам, здавалася б, зусім відавочных і “бяспрэчных” канкрэтных арфаграфічных прапаноў і глыбіню праблемы правапіснага рэфармавання як грамадскага мерапрыемства ў цэлым.

Калі не лічыць спрэчак па канкрэтных графічных і правапісных пунктах, калізія паміж прыхільнікамі хуткай рэформы і людзьмі, якія акцэнтавалі ўвагу на неабходнасці правесці новыя навуковыя даследаванні, была на канферэнцыі галоўной. Рэалізаваная як сутыкненне неаднолькавых падыходаў да “тэхналагічна” розных спосабаў рэфармавання правапісу і алфавіту беларускай мовы (рэфармаваць адразу ці пасля правядзення навуковых даследаванняў?), дадзеная калізія папраўдзе адлюстроўвала больш глыбокія разыходжанні ў

меркаваннях адносна арганізацыі і развіцця беларускай лінгвістыкі ўвогуле. Калі, на думку Я.Лёсіка, у сярэдзіне 1920-х у Беларусі існаваў попыт і выразная кан'юнктура на правядзенне хуткай арфаграфічнай рэформы (што толькі ўскосна было навуковай проблемай), то, паводле С.Некрашэвіча, П.Растаргуева і інш., у Беларусі ў гэты час існавала патрэба разгортвання сапраўдных навуковых даследаванняў. Улады чакалі, што ў галіне правапісу на канферэнцыі адбудзеца „сведение ученых на землю, постановка вопроса практически и упрощение“ (Беларусізацыя 2001, 104), аднак гэтага не адбылося, і дыскусія на канферэнцыі па розных канкрэтных арфаграфічных пунктах вылілася ў грунтоўнае абмеркаванне з прыцягненнем разнастайных (у тым ліку навуковых) аргументаў. Гэта парушыла статус канферэнцыі як пераважна практичнага мерапрыемства. Зрешты, па шэрагу пунктаў на канферэнцыі былі прынятыы канкрэтныя рашэнні, аднак было пастаноўлена не праводзіць іх у жыццё. Падобна, інстанцыі, ад якіх залежала вырашэнне гэтых пытанняў, пабачылі, што сітуацыя з рэфармаваннем беларускай мовы папраўдзе з'яўляецца не такой простай і адназначнай, як гэта выглядала ў даканферэнцыйных публікацыях Я.Лёсіка.

Канферэнцыя не апраўдала чаканняў тых людзей, якія хацелі нешта змяніць у беларускім правапісе. У практичным плане яна аказала нязначнае ўздзейнне на развіццё тагачаснай беларускай мовы. Галоўным дасягненнем канферэнцыі было наданне ёю выразнага імпульсу разгортванню лінгвістычных даследаванняў у Беларусі. Як адзначана беларускімі навукоўцамі, толькі з 1926 г. Інбелкульт прыкметна пайшоў па шляху навукова-даследчай работы, і для мовазнаўчых устаноў такім пераломным момантам з'явілася Акадэмічная канферэнцыя (Жураўскі 1993, 52). Гэты рух, аднак, быў вельмі непрацяглым: ужо ў пачатку 1930-х канферэнцыя была абвешчана “генеральным злётам нацдэмаўскіх контэрревалюцыянероў” (Бабровіч і інш. 1931, 109), а пазней – “сусветным контэрревалюцыйным кангрэсам беларусаў” (Платонаў 1996, 92). Пазнейшая беларуская лінгвістычная наука развівалася ў нейкай ступені без дастатковага ўліку вопыту працы Акадэмічнай канферэнцыі. У выніку існуе патрэба больш шчыльна інтэграваць гэту падзею ў агульную плынь гісторыі беларускай лінгвістыкі.

Літаратура

Бабровіч Л., Шпілеўскі І., Бандарэнка В., Вальфсон С.,
Мацюкевіч Я. Мовазнаўства // “Навука” на службе нацдэмаўской
контррэвалюцыі. Мінск, 1931. Т.1. Ч.2. С. 91-148.

Багдановіч А. Аб неўстаноўленых выпадках нашага правапісу //
Полымя. 1925. № 7. С. 153-163.

Беларусізацыя: 1920-я гады. Документы і матэрыялы. Мінск, 2001.

Выбраныя навуковыя працы акадэміка С.М. Некрашэвіча. Да
120-годдзя з дня нараджэння. Мінск, 2004.

Германовіч І.К. Акадэмічная канферэнцыя па рэформе беларускага
правапісу і азбуکі // Беларуская мова: Энцыклапедыя. Мінск, 1994. С. 19-21.

Журавскі А.І. Мовазнаўства // Інстытут беларускай культуры. Мінск,
1993. С. 33-59.

Іваноў М.Л. Акадэмічная канферэнцыя па рэформе беларускага
правапісу і азбуکі // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Мінск, 1993. Том 1. С. 78-
79.

Крамко І.І., Юрэвіч А.К., Яновіч А.І. Гісторыя беларускай
літаратурнай мовы. Мінск, 1968. Том II.

Лёсік Я. У справе рэформы нашае азбуکі // Савецкая Беларусь. 1923. 6,7
ліп.

Лёсік Я. Неўстаноўленыя выпадкі нашага правапісу // Полымя. 1925. № 2.
С. 130-148.

Лёсік Я. 1921 – 1930. Збор твораў. Уклад., прадм. і камент. А.Жынкіна.
Мінск, 2003.

Некрашэвіч С. Акадэмічная канферэнцыя па рэформе правапісу і
графікі і вынікі яе працы // Асвета. 1927. № 1. С. 3-9.

Пратакол пасяджэння презідыума Інбелкульта ад 6 кастрычніка
1925 г. // Цэнтральны навуковы архіў Акадэміі навук РБ. Ф. 67. Воп. 1. Спр. 9. Л.
243.

Платонаў Р. Акадэмічная канферэнцыя па рэформе беларускага
правапісу і азбуکі // Роднае слова. 1996. № 11. С. 82-92.

Працы Акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і
азбуکі. Мінск, 1927.

Цвяткоў Л. Аб некаторых спрэчных пытаннях беларускага правапісу і аб
яго рэвізіі // Асвета. 1926. № 4. С. 140-144.

III акун Л. М. Гісторыя беларускага мовазнаўства. Мінск, 1995.

Wexler P. The Academic Conference on the Reform of Belorussian Orthography and Alphabet (Minsk 1926): A unique non-event? // The Earliest Stage of Language Planning. The “First Congress” Phenomenon. Berlin, New York, 1993. P. 31-45.